

AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Orhan Yazıcı

Özet: Antik dünyanın en önemli coğrafyaları arasında olan ve Türkistan, Çin, Hindistan ve İran'ı bağlayan yolların düğüm noktası olan Afganistan jeopolitik bağlamda “dünyanın çatısı ya da kalbi” olarak anılır. Stratejik ve jeopolitik önemi bu ülkeyi antik dönemlerden günümüze kadar her zaman politik ve askeri bir ilgi merkezi yapmıştır. Afganistan'a M.Ö. 5. yüzyılda Persler ve Makedonya Kralı İskender tarafından teslim alınan Afganistan'a Türkistan'dan gelen Sakalar ve Yüeciler, Kuşanlar, Akhunlar ve Göktürkler M.Ö. 1. yüzyılda hakim olmuştur. 7. yüzyıldan itibaren Afganistan'a Arap orduları hakim olmuş, sonra da Gazneliler'in, Selçuklular'ın, Harzemşahlılar'ın, Timurlular'ın, Safeviler'in ve Babürlülüler'in hakimiyetine girmiştir. 19. yüzyılda Afganistan, İngiltere ve Rusya arasında stratejik öneminden dolayı bir tampon devlet haline gelmiştir. Afganistan'ın jeopolitik öneminden dolayı ortaya çıkan sorunlar günümüzde de sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afghanistan, Asia, Geopolitics

Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Abstract: *Afghanistan, which is among the most important geographies of ancient World, and which is the nodal point of the roads that interconnects Turkistan, China, India and Iran, is called “the roof or the heart of the world” in the context of geopolitics. Its strategic and geopolitical importance has always made this country a political and military center of attraction from ancient times until today. Afghanistan was dominated by Persians in 5th century B.C., and by Shakas, who came from Turkistan to Afghanistan which was captured by Alexandria of Macedonia, and by Yuachis, Kushans, Akhuns and Gokturks in 1st Century B.C. from 7th century, Afghanistan began to be dominated by Arabian armies, and then it became the habitation of Ghaznevians, Seljukians, Khwārezmshahians, Timurians, Safevians and Baburians. In 19th century, Afghanistan became a buffer state between England and Russia due to its strategic importance. The problems arising from Afghanistan's geopolitical importance continue to exist in the present time.*

Keywords: *Afganistan, Asya, Jeopolitik*

Eski dünyanın en önemli coğrafyalarından Türkistan, Çin, Hindistan ve İran'ı birbirine bağlayan yolların düğüm noktasını teşkil eden Afganistan, jeopolitik açıdan “dünyanın damı ve kalpgâhi” olarak adlandırılmaktadır. XVIII. yüzyıla gelinceye kadar bugünkü Afganistan coğrafyasını tam olarak ifade edecek herhangi bir ad olmayıp, ülkenin çeşitli bölgeleri farklı isimlerle anılmaktaydı. Eski çağda Herat ve çevresine Aria; Kâbil ve Belh'i de içine alacak şekilde Ceyhun nehrinin güney bölgelerine Bactria; Kandahar'ın kuzeyine Dragiana; güneyine Arachosia; Kâbil'den başlayarak İndus'a kadar inen bölgeye Gandhara deniliyordu. Ortaçağda ise, Ceyhun nehrinin güneyine Save ve Halacistan; Herat, Gur, Merv ve Gazne arasındaki topraklara Garcistan; Kandahar'ın güneyinden İran'a kadar uzanan bölgeye Sicistan; Kandahar ve Gaz-

ne arasındaki araziye Zabulistan; Kâbil ve çevresine Kabulistan; Ceyhun nehrinin güneyindeki Talakan, Sakalkand, Hulm ve Belh'in güneyini içine alan bölgeye ise Toharistan adları verilmektedir.

Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin Türkistanı, Keşmir ve Pakistan, güneyde Pakistan ve batıda İran ile komşu olan Afganistan, yüzey şekilleri itibarıyla kuzeyde Afgan Türkistanı ve güneyde Hilmend vadisi bir tarafa bırakılırsa, engebeli bir araziye sahip, büyük sıradağların teşkil ettiği yüksek yaylalardan oluşmaktadır. Yüksek sıradağların yer aldığı Afganistan coğrafyasında, ulaşımın sağlanmasında Herat-Kandahar yolu hariç, dağ geçitleri kullanılarak yapılır. Bolan, Gomal, Toçi, Payver ve Hayber ülkedeki önemli geçitlerdir. Bu geçitler, ülkenin değişik kesimlerini birbirine bağlayan yollara imkân tanıdıkları gibi Hindistan, Türkistan ve İran'ı birbirlerine bağlamalarıyla da stratejik önemi haizdirler.

Afganistan, jeopolitik konumu sebebiyle ilk çağlardan beri siyasî ve askerî açıdan bir cazibe merkezi olmuştur. Özellikle Hindistan'a açılan geçitleri sebebiyle pek çok siyasi gücün istilasına uğrayan Afganistan'a bilinen ilk tehdit İran üzerinden yönelmiş, M.Ö. V. yüzyılda Ahamenişler, Afganistan üzerinden İndus nehrine kadar inerek yaklaşık iki yüzyıl boyunca bölgeyi hâkimiyet altında tutmuşlardı. Onların bölgedeki varlıklarına M.Ö. IV. yüzyılın sonlarına doğru Makedonyalı İskender son verdi. İran'ı ele geçirdikten sonra Paropamisus dağlarının karla kaplı yamaçlarından inip, İndus kıyılarına kadar ulaşan İskender, bölgeden çekilirken Hindistan-Afganistan arasındaki stratejik önemi haiz geçitleri elde tutmak amacıyla Helenleri bölgeye yerleştirdi ve burada Greko-Bactriana devletinin kurulmasına zemin hazırladı. Bu devlet bölgede yaklaşık bir asır hüküm sürdükten sonra, Hindistan'da önemli bir güç olarak ortaya çıkan Guptalar tarafından zayıflatıldı.

M.Ö. II. yüzyılda Afganistan coğrafyasına bu defa kuzeyden, Türkistan üzerinden tehditler yöneldi. Önce Hunların önünden çekilen Sakalar, Ceyhun nehrini aşarak bugünkü İran ile Afganistan arasındaki Sistan'ı ele geçirdi, ardından Yüie-iler, önce Soğdiana'ya, oradan da Tahia'ya gelip yerleştiler. M.S. 10 yılında siyasî bir birlik altında toplanan Kuşanlar, Kâbil'i ele geçirdikten sonra güneye inip, Kuzey Hindistan'ı içine alan sahada büyük bir imparatorluk kurdular. Kuşanların Afganistan ve Kuzey Hindistan'daki yaklaşık dört yüz yıllık idaresine ise, yine kuzeyden gelen ve Ceyhun'un güneyine sarkarak Belh, Toharistan, Kâbil, Gazne ve Kandahar'ı içine alacak şekilde büyük bir devlet kuran Akhunlar son verdi. Onlar da tıpkı önceki müstevliler gibi elverişli zamanlarda Afganistan'ı Hint kıtasına bağlayan önemli yollar üzerinde bulunan Gazne şehrinden hareketle Hindistan'a yöneldiler. Akhunların Toraman ile başlayan Hindistan akınları, Mihirakula zamanında daha da şiddetlendi ve Gupta devleti ortadan kaldırılarak bütün Kuzey Hindistan hâkimiyet altına alındı.

M.S. VI. yüzyılda Ceyhun kıyılarına ulaşan Göktürkler, 557 yılında Sasanîlerle ittifak ederek Akhun devletini ortadan kaldırıp, topraklarını aralarında paylaştılar. Toharistan, Zabulistan, Kabulistan ve Soğaniyan, Sasanîlerin hâkimiyetine girerken, Ceyhun nehrinin kuzeyi ve doğusu Göktürlere bırakıldı. Ancak Sasanîlerin merkezden uzak kalan bu bölgede otorite tesis edememelerinden faydalanan Göktürk konfederasyonuna bağlı pek çok Türk boyu, Ceyhun'u geçerek Afganistan'a yerleşti. 642 yılında Nihavend savaşıyla Sasanîleri ortadan kaldıran İslâm orduları, Türkistan, Çin ve Hindistan'ı fethetmek için Afganistan'a girdi. Halife Muaviye zamanında Kâbil'e kadar bütün Afganistan'ı ele geçiren Emevîlere karşı en büyük direnişi, Kabulistan ve çevresinde Türk Şahiler, Badahşan ve çevresinde Karluklar, Toharistan'dan Sind'e kadar uzanan çok geniş bir bölgede, özellikle Sicistan, Herat, Kandahar ve Kuzey Hindistan'da Keşmir'e kadar yayılmış olan Kalaçlar gösterdi. Bütün bu direnişe rağmen İslâm orduları, Türkistan, Hindistan ve Çin'e kadar hakimiyet alanını genişletti.

IX. yüzyılda Samanîlerin hâkimiyeti altına giren Afganistan, X. yüzyılın sonlarına kadar İran'a bağlı kaldı. Ancak bu yüzyılın sonlarında Alptigin liderliğinde Oğuz ve diğer Türk boylarının Gazne'de devlet kurmasıyla yeni bir sürece girildi. Sebuktigin zamanında Hindistan üzerine ilk sefer gerçekleştirildi ve Kâbil ile Pencâb arasındaki bölge Gazneli topraklarına katıldı. Gazneli Mahmud zamanında ise peş peşe yapılan seferlerle Hindistan'ın neredeyse tamamı hâkimiyet alındığı gibi, Türkistan ve Horasan üzerine seferler düzenlenerek devletin sınırları İran'ın içlerine kadar uzatıldı.

Gazneliler döneminde, Afganistan merkezli güçlü bir devletin kısa süre içerisinde Hindistan, Türkistan ve Horasan gibi büyük coğrafyaları hâkimiyeti altına alabileceğini göstermişti. Böylece Afganistan jeopolitik açıdan sadece bir geçiş güzergâhı değil, aynı zamanda gücün merkezi olabileceğini de ispatlamış oldu. Gaznelilerden sonra sırasıyla Selçuklular, Harezmsahlar, Moğollar ve Timurlular Afganistan'ı ele geçirdikten sonra tarihî istila yollarından geçerek Hindistan'a indiler. Bütün bu seferler sonucunda, Hindistan'ı elde etmek isteyen siyasî gücün Afganistan coğrafyasını hâkimiyeti altında tutması gerçeği ortaya çıkmış oluyordu.

XVI. yüzyılın hemen başlarında Türkistan'daki mücadeleyi kaybeden Babûr, Kâbil ve çevresini ele geçirerek Afganistan'da yeni bir devletin temellerini attı. Buradaki idaresini sağlamlaştırdıktan sonra, o da Hindistan'a inmekten kendini alamadı. Kuzey Hindistan'ı ele geçiren Babûr, Panipat savaşında Afgan Ludî hanedanlığını ortadan kaldırarak, Afgan aşiretlerini İndus nehrinin kuzeyindeki Süleyman dağlarının eteklerine sürdü. Bu tarihten itibaren Kâbil ile Pencâb arasındaki Süleyman dağları ve çevresi, *Afganistan* olarak adlandırıldı. Babûrluların Hindistan'a yerleşmesiyle birlikte Kâbil, Kandahar ve Herat arasında kalan topraklarda ciddi bir otorite boşluğu meydana geldi. Bu du-

rumdan istifade eden pek çok Afgan kabilesi, dağlık arazilerden inerek asırlardan beridir Kandahar ve Kâbil arasındaki bölgede yaşayan Abdalî ve Gılcaı aşiretleriyle temas ederek tesir sahalarını Süleyman dağlarının batı yakasına doğru genişlettiler.

XVI. yüzyılda İran'da hâkimiyetini sağlamlaştıran Safevîler, batıda Osmanlı Devleti tarafından durdurulunca kendilerine genişleme alanı olarak Horasan, Türkistan ve Afganistan'ı seçtiler. Ancak onların bölgedeki faaliyetleri, Hindistan'a yerleşen Baburluların rahatsız etti. Çünkü Baburlular, Afganistan'ın jeopolitik konumunun Hindistan için ne anlama geldiğini, Afganistan'a bir kez yerleşen siyasî gücün mutlaka Hindistan'a ineceğini ve bunu da hiçbir kuvvetin engelleyemeyeceğini çok iyi biliyorlardı. O sebeple derhal Kandahar ve Kâbil üzerinde baskı kurmaya ve bölgedeki Sünnî aşiretleri kendi yanlarına çekip, Şîf Safevîlere karşı bir tampon bölge oluşturma yoluna gittiler. Safevîler ile Baburluların, merkezlerine uzak kalan bu bölgede otorite tesis etmek için giriştikleri mücadele daha çok Kandahar üzerinde yoğunlaştı. Devrin iki süper gücünün Kandahar üzerindeki mücadelelerini çok iyi değerlendiren bölgenin iki büyük aşireti, Abdalî ve Gılcaı, kısa sürede taraftarlığına ihtiyaç duyulan birer güç haline yükseldiler. Öyle ki, Kandahar'a hâkim olmak isteyen devlet, bölgenin iki güçlü aşiretinden birisini yanına çekmek zorundaydı.

XVII. yüzyıl boyunca Safevîler ile Baburlular arasında el değiştiren Kandahar, XVIII. yüzyılın hemen başlarında kendi bünyesinden yeni bir siyasî gücü ortaya çıkardı. Baburluların desteğiyle Kandahar'ı idare eden Gılcaıların lideri Mir Üveys, Afganistan'daki Safevî kuvvetlerini bozguna uğratarak bağımsızlığını ilan etti. Aynı zamanda Abdalîler de harekete geçerek Herat'ı ele geçirdi. Mir Üveys'ten sonra idareyi ele alan oğlu Mir Mahmud, Safevîlerin içrisine düştüğü durumdan istifade ederek 1719'da Kirman'ı, 1722'de ise başkent İsfahan'ı ele geçirerek Safevî devletine son verdi. Halefi Mir Eşref zamanında ise (1725-1730) artık Afganistan ile birlikte İran'ın neredeyse tamamı Afgan aşiretleri tarafından idare ediliyordu. Afganların bu başarısı, Afganistan merkezli bir siyasî gücün Hindistan için olduğu kadar İran için de bir tehdit unsuru olabileceğini bir kez daha gösterdi.

İran'ın Afgan aşiretleri tarafından işgaline Şah II. Tahmasb'ın (1729-1736) hizmetine giren Nadir Han Afşar son verdi. Safevî ordusunu tekrar tanzim ederek önce Haziran 1729'da Herat'ı Abdalîlerden aldı, ardından Mir Eşref'i mağlup ederek İsfahan'ı ele geçirdi. Nadir Şah, 1736'da kendisini İran Şahı ilan ederek Afganistan üzerine yöneldi. 1738'de Kandahar'ı ele geçirip, kendisinden önceki fatihler gibi Hindistan'a inerek Delhi'yi yağmaladı. Nadir Şah'a Hindistan seferinde İran ordusunun yanında Abdalî, Gılcaı ve Özbek aşiretlerinden seçkin bir birlik eşlik etmişti. O İran'a dönüşünde bu birliği yeni ihdas ettiği Kapıkulu ocağına dâhil etti.

Nadir Şah'ın 20 Haziran 1747 gecesi kendi beyleri tarafından öldürülmesiyle Kapıkulu ocağını teşkil eden Afgan kuvvetleri, İran'daki iç çekişmelerin tarafı olmayıp, Afganistan'a dönme kararı aldı. Bu olay bölge tarihinde yeni bir dönemin de başlangıcı oldu. Eylül 1747'de toplanan cirkede "şah" seçilen Ahmed Han Abdali tarafından kurulan Kandahar merkezli Afgan Şahlığı, Gaznelilerden sonra tarihte ilk kez İran ve Hindistan'daki hanedanlıklardan bağımsız bir devlet olarak vücut buldu.

Karizmatik liderliği sayesinde kısa sürede Afganistan'da birliği sağlamayı başaran Ahmed Şah, aşiretlerin tam desteğini aldıktan sonra sırasıyla Kâbil, Celâlabâd ve Peşâver'i ele geçirerek Hindistan kapılarına dayandı. Hindistan'a peş peşe sekiz sefer düzenleyerek, Gazneli Mahmud'dan sonra bu ülkeye en çok sefer yapan hükümdar unvanını aldı. Dehli'yi ele geçirip Gürkanlı Devleti'ni vergiye bağladı. Beluçları, Raçputları, Sihleri ve nihayet 1761'de Panipat savaşıyla Marathaları hâkimiyeti altına alarak, Dekken yaylasına kadar Hindistan'ın tek hâkimi oldu. Ahmed Şah, iki kez Türkistan seferine çıktı ve Buhara Hanlığı'nın güneye inmesine mani olarak Ceyhun nehrini Afganistan'ın tabii sınırı haline getirdi. Herat'ı ele geçirdikten sonra İran üzerine yürüyerek Horasan'a girdi. Meşhed'i ele geçirdi ve burada Nadir Şah'ın torunu Mirza Şahrûh'u iktidara taşıdı. Ömrünün tamamını siyasî mücadeleler içerisinde geçiren Ahmed Şah, 1772 yılında öldüğünde *Afgan Şahlığı*, batıda Horasan'dan, doğuda Dekken yaylasına, kuzeyde Ceyhun nehrinden, güneyde Hint okyanusuna kadar uzanan muazzam bir imparatorluk haline yükselmiş, devrin en güçlü siyasî gücü olmuştu.

Ahmed Şah'ın ölümünden sonra tahta çıkan Şehzâde Timur, 1774 yılında başkenti Kâbil'e taşıyarak kendilerini "şerik-i devlet", Şah'ı ise "eşitler arasında birinci" gören rüesa ve hanları, devlet yönetiminden uzaklaştırmayı başardı. Kâbil'in coğrafi konumu ve Hindistan'a olan yakınlığı daha merkezî bir devletin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Timur Şah, Afganistan'ın jeopolitik konumundan istifade ederek Hindistan ve İran'daki hakimiyetini koruduğu gibi Türkistan'a da müdahale etmekten geri durmadı. Ancak onun 1793 yılında vefat göstermeden ölmesiyle ülkenin farklı vilayetlerinden valilik yapan şehzâdeler arasında büyük bir iktidar kavgası başladı.

Afganistan'da 1793 yılından 1834 yılına kadar süren yaklaşık kırk yıllık iktidar kavgası esnasında Hindistan ve Türkistan'da hâkimiyet el değiştirmiş, devrin iki emperyalist gücü İngiltere ve Rusya, Afganistan sınırlarına dayanmışlardı. Devlet otoritesinin yok olduğu böyle bir dönemde Kâbil valisi Dost Muhammed Han, 1834 yılında iktidarı ele geçirerek yeni Afgan Şahı oldu. Otoriter kişiliği sayesinde kısa süre içerisinde Afganistan'ın tamamında hâkimiyeti sağlayan Dost Muhammed Han, batıda Rusların desteklediği İran ile güneyde İngilizlerin desteklediği Sihlerle büyük bir mücadeleye girişti. Ancak onun

İran ve Sihlerle mücadelesi, perde arkasındaki aktörlerin, İngiltere ve Rusya'nın, "*Büyük Oyun*" olarak adlandırılan rekabetlerini, Herat üzerine yoğunlaştırarak Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmelerine imkân tanıdı.

Hindistan'ın kilidi sayılan Herat'ın Rusların veya onların destekledikleri İran'ın eline geçmesi endişesine düşen İngiltere, Afganistan'da kendi sözlerinden çıkmayacak birini iktidara taşımak üzere 1838 yılında Afganistan'ı üç koldan işgal etti. İngiliz işgaliyle emperyalizmin acımasız yüzüyle tanışan Afgan ahalisi, bağımsızlık için dört yıl süren büyük bir direniş sergileyerek İngilizleri ülkelerinden çıkarmayı başardı. Bu olayı, Afganistan tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekir. Çünkü 1842 yılına kadar Afganistan'ı işgal altında tutan İngilizler, bu süre zarfında ülkede uyguladıkları siyasetle Afgan toplumunun nefretini kazanmakla kalmamış, aynı zamanda bu toplumu, bütün Batılı değerlerin reddedilmesi noktasına itmişti. Dört yıllık mücadele zarfında yüz bine yakın gencini kaybeden Afgan halkı, ülkelerinin harap edilmesi yanında önemli miktarda toprak kaybetmesiyle de büyük kayıplara uğradı. Avrupalılara karşı Afganistan ahalisinde baş gösteren müthiş nefret, bu halkın "*Avrupalı ve onun temsil ettiği değerler*" den bütünüyle uzak durmasına sebep oldu. Bu durum "*evrensel değerler*" olarak kabul edilen bazı gelişmelerin yöredeki etkisini, kısmen de olsa ortadan kaldırdı. Bunun yanında İngiliz tahribatı, ülkedeki merkezî yönetimi zayıflatırken, aşiret reisleri ile din adamlarının nüfuzunun artmasını sağladı. Sürgünde bulunan Dost Muhammed Han, ikinci kez iktidara geldiğinde geride tamamen harap olmuş bir memleket buldu. Her şeyden önemlisi, Batı'ya ve onun değerlerine karşı mukavemet geliştirmiş bir kitlenin müsahamasızlığıyla karşılaştı. Ülkenin ilerlemesi için atılan her adımı, İngiliz ve Rusların uşaklığı olarak değerlendiren bu kitle, Afganistan'daki iç çekişmelerin en önemli destekçisi haline gelmişti.

İngilizler, Afganistan'dan çekildikten sonra, Pencâb ve Peşâver'i işgal ederek Afgan Şahlığı'nın Hindistan'daki hakimiyetine son verdiler. Öte yandan Türkistan'ı ele geçiren Rusya, zaman zaman Ceyhun nehrinin güneyine inerek özelde Afganistan'ı genelde ise Hindistan'ı tehdit etmeye başladı. Afganistan'ın, Hindistan'a inen ordular nazarındaki konumunu çok iyi değerlendiren İngilizler, 1855 ve 1857'de Kâbil hükümetiyle peş peşe anlaşmalar imzalayarak onları dış işlerinde vesayetleri altına aldılar.

Dost Muhammed'in ölümünden sonra iktidarı ele geçiren Şir Ali Han zamanı Afganistan tarihi açısından oldukça önemlidir. "Reformlar dönemi" olarak bilinen bu dönemde ilk defa "ulus devlet" kavramına işlerlik kazandıracak reformlar yapıldı. Ancak Rusya ve İngiltere arasında Avrupa'da yaşanan mücadele, 1878'de bir kez daha Afganistan sınırlarına yığıldı. 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonucunda imzalanan Berlin Anlaşması'ndan memnun olmayan Ruslar, Hindistan'a inmek üzere bir kez daha Afganistan sınırına doğru hare-

ketlendi ve “*Büyük Oyun*” un ikinci perdesi açıldı. Rusya’nın Ceyhun nehrini aşarak Afgan topraklarına girme ihtimali üzerine Afganistan bir kez daha İngilizler tarafından işgal edildi.

1879 yılında imzalanan Gandamak anlaşmasıyla Afganistan’ın Hindistan’a açılan en önemli geçitlerinden Kurram, Sibi ve Pişin’e el koyan İngilizler, dış politikada da ülkeyi vesayetleri altına alarak dış dünyadan tamamen izole ettiler. 1893 yılında Afgan hükümetine zorla kabul ettirdikleri Durand anlaşmasıyla Pamirlerden Sistan’a kadar uzanan 2400 kilometrelik bir sınır oluşturdu- lar. “Durand Hattı” olarak bilinen ve herhangi bir tarihî ve sosyolojik temeli bulunmayan, sınırlandırma prensiplerinin hiçbir ilmi, demografik ve tabii şartına uymayan bu sınır, bölgedeki aşiretlerin silahlandırılmasıyla birlikte bölge güvenliği üzerindeki en büyük tehdit haline geldi. İngilizler, kendilerine sadık kabilelere serbestçe silah ticareti yapma ve bulundurma izni vererek, askerlik hizmetine almakta bir sakınca görmedi. Hayber geçidinden geçen kervan yollarını kontrol etmek üzere sınırın Hindistan tarafında kalan Peştunları maaşla hizmete alan İngilizler, bu kabileleri yerel milis kuvveti olarak “Toçi gözcüleri” ya da “Hayber tüfekçileri” adıyla istihdam ettiler. Bu uygulama ile Afganistan ve Hindistan sınırındaki güvenlik sorunu bir daha asla çözülemeyecek bir hal aldı.

Rusya ile İngiltere arasında 1907 yılında St.-Petersburg’da imzalanan anlaşmayla Afganistan tamamen İngiliz nüfuzuna terk edildi. 1914 yılında I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla tarafsızlığını ilan eden Afganistan’da, kuzey komşuları Ruslar ile güney komşuları İngilizlere karşı savaşa girmek için milliyetçi çevrelerden büyük baskılar gelmeye başladı. Hatta bir Türk-Alman heyeti, 1915 yılı son baharında Afganistan’ı ziyaret ederek, bu ülkenin jeopolitik konumundan istifadeyle hem İngiltere’ye hem de Rusya’ya karşı yeni bir cephe açmanın sevdasına düştü. Ancak bütün baskılara rağmen Emir Habibullah Han savaşa girmeyip, karşılığında İngilizlerden tam bağımsız bir devlet olarak kabul edilmeyi bekledi.

I. Dünya savaşından sonra İngilizler, Afganistan’ın bağımsızlığını kabul etmek yerine eskiden olduğu gibi bu ülke üzerindeki vesayetlerini devam ettirmek istediler. Ancak Afgan kamuoyu buna razı olmadı. 20 Şubat 1919 gecesi Habibullah Han’ın öldürülmesinden sonra iktidara gelen oğlu Amanullah Han, 3 Mart’ta ülkesinin bağımsızlığını ilan etti, ardından 3 Mayıs 1919’da İngilizlere savaş ilan ederek, üç koldan Kuzey Hindistan’a girdi. Bir ay süren çatışmalardan sonra taraflar arasında imzalanan ateşkes anlaşmasından sonra, önce Ravalpindi’de, ardından Mussori’de bir araya gelen Afgan ve İngiliz heyetleri kalıcı bir barış anlaşması imzalamak üzere uzun süren görüşmeler yaptılar. İngilizlerin Afganistan’ın bağımsızlığını tanımakta gösterdikleri tereddüt, Afganistan’ı yeni hamleler yapmaya itti. Başta Sovyet Rusya, Türkiye, İran, Al-

manya, Fransa ve İtalya olmak üzere dönemin büyük devletleri nezdinde Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması için girişilen diplomatik çabalar, kısa sürede karşılığını buldu ve peş peşe imzalanan anlaşmalarla Afganistan'ın bağımsızlığı tanındı.

İngiltere'nin bütün itirazlarına ve engellemelerine rağmen yaşanan bu gelişmeler, İngiliz hükûmetinin geri adım atmasına sebep oldu. 22 Kasım 1921'de İngiltere ile Afganistan arasında imzalanan anlaşmayla İngiltere, Afganistan'ın tam bağımsız bir devlet olduğunu kabul etti. Böylece XIX. yüzyılın başlarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kuzeyde Rusya, güneyde ise İngiltere tarafından dış dünyadan tamamen izole edilmiş olan Afganistan, kazanmış olduğu bağımsızlık statüsüyle yeni dünya düzeninde, genç ve modern bir devlet olarak, diğer bağımsız devletler yanındaki haklı yerini almış oldu.

Amanullah Han, bir taraftan Rusya ile İngiltere arasında bağımsızlığını korumaya çalışırken diğer yandan Türkiye ve İran'ı örnek alarak bir modernleşme süreci başlattı. Ancak modernleşme çabaları özellikle iç muhalefetin direnmesi sebebiyle sonuçsuz kaldı. Şüphesiz ki bu muhalefette İngiltere'nin büyük rolü olmuştu. Özellikle Amanullah Han'ın eşiyle çıkmış olduğu Avrupa gezisinde çekilen fotoğraflarının İngilizler tarafından levhalar halinde sınırda yaşayan aşiretlere dağıtılması büyük bir isyanı başlattı. 1928'de Amanullah Han'ı kâfirlikle suçlayarak iktidara karşı "cihad" ilan eden isyancılar, kısa sürede Kâbil'i işgal ederek Afgan tahtını gasp ettiler. Böylece Afganistan tarihinde işgal döneminden sonra darbeler dönemini başlatan yine İngilizler olmuştu.

Bir iç mücadele döneminden sonra iktidarı ele geçiren Muhammed Nadir Şah döneminde Afganistan nispeten sakin bir döneme girdi. Bir yandan İngiltere öte yandan Rusya ile dengeli bir siyasetin takip edildiği bu dönemde, merkezî hükûmet ülkenin tamamını kontrol etmek üzere yeni tedbirler aldı. Ancak Muhammed Nadir Şah, 1933 yılında uğradığı silahlı bir saldırı sonucu öldürüldü. Yerine genç yaştaki oğlu Muhammed Zahir iktidara getirildi. Zahir Şah döneminde Afganistan, çok yavaş adımlarla ilerlemesine devam etti. Ancak bu defa da Hindistan'da meydana gelen gelişmeler Afganistan'ı yakından etkiledi. İngiliz sömürgeciliğine karşı başlatılan isyan sonucunda İngiliz kuvvetleri, kademeli olarak sınırdan çekilerek bölgenin idaresini ve denetimini genç Pakistan devletine bıraktı. Böylece her iki tarafta aynı ırktan, aynı dinden aşiretlerin meskûn olduğu dünyanın en uzun devlet sınırlarından biri ortaya çıkmış oluyordu. Dolayısıyla bu iki ülke arasındaki sınırın güvenliğinin sağlanması ve her türlü kaçakçılığın engellenmesi mümkün değildi.

Afganistan'da 1973'te General Muhammed Davud Han liderliğinde yapılan askerî darbeyle hanedanlık devrilişip, yerine cumhuriyet rejimi kuruldu. Ancak bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin Uzakdoğu'ya müdahalesiyle Afganistan yeni bir tehdidin altına girdi. Vietnam ve Laos'da hükümetlerin

düşmesiyle bozulan ve “Altın Üçgen” olarak da bilinen Burma, Tayland, Laos’da afyon üretimi yasaklandı. Ortaya çıkan boşluğu ise “Altın Hilal” olarak adlandırılan Afganistan, Pakistan ve İran doldurdu. Bölgede üretilen afyona talep arttıkça, üretim katlanarak bölgeyi bir asayişsizlik üssü haline getirdi. İşte böyle bir dönemde Sovyetler Birliği’nin, kendilerine yakın iki ismi, Babrak Karmal ve Necibullah Han’ı desteklemek amacıyla 1979 yılında bu ülkeye müdahale etmesi Afganistan’ın uluslararası politik alanda yeni bir yola girmesine sebep oldu. Daha önce İngiliz işgalleri dönemini yaşayan Afgan ahalisi, ilk şokları atlattıktan sonra yeni işgalci güce karşı direnişe geçti. Daha çok aşiret kuvvetleri ve cihad çağrısı yapan din adamlarının gayretleriyle toplanan kuvvetler, kendi bölgelerinde kontrolü tamamen ele geçirdiler.

Sovyetlerin Afganistan’a müdahalesine en büyük tepki soğuk savaş döneminin refleksiyle Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki Batılı devletlerden geldi. Çünkü onlar Rusların Afganistan’ı işgal etmekle kalmayıp, Hint okyanusuna kadar inceklerini biliyorlardı. Batılı güçlerin yardımıyla silahlandırılan direniş grupları, işgalci Sovyet ordusu ve hükûmet kuvvetlerine karşı büyük bir savaş başlattı. Sovyetler Birliği’nin herhangi bir kazanım elde edemediği 1989’da Afganistan’dan çekilmesi ve Kâbil hükûmetinin devrilmesiyle birlikte Afganistan yeni bir sürece girdi. Dünya kamuoyunun beklentisi bu ülkenin yeniden bir devlet statüsüne kavuşması ve bölgesinde istikrarın hâkim olduğu bir tavır göstermesiydi. Ancak direniş grupları, bir araya gelerek merkezî bir otorite teşkil edip, ülke bütünlüğünü sağlamak yerine, kendi otoritelerini kabul ettirmek için iç savaşa tutuştular. Bu savaşın finansmanını ise üretilen afyonun İran ve Pakistan sınırından geçirilerek dünya pazarlarına ulaştırılması sağlıyordu.

Sovyet müdahalesi sonrasında Afganistan’da merkezî hükûmet yerine, direniş örgütlerinin desteklenmesi Afganistan’ın hızla bölünmesine, hatta dinî ve etnik ayrışmanın zirveye ulaşmasına sebep oldu. Bu dönemde başta Afganistan-Pakistan sınırının iki yakasındaki Peştunlar ile Afganistan’daki cihada katılmak üzere Pakistan’a gelen Arap ve diğer Müslüman ülke vatandaşları, sınır vilayetlerinde bulunan medreselere yerleşerek “Taliban” adını verdikleri bir örgütlenmeye gittiler. Bu örgüt kolaylıkla sınırın ötesinde taraftar bulmaya ve Afganistan’a nüfuz etmeye başladı. Çok geçmeden de Afganistan’ın güneyindeki vilayetlerini ve Kâbil’i ele geçirip kendi hükûmetini tesis etti. 11 Eylül olaylarının hemen akabinde Amerika Birleşik Devletleri, NATO’nun da desteğini alarak ülkesine yönelik saldırılardan sorumlu tuttuğu El-Kaide destekli Taliban rejimini yıkmak üzere Afganistan’a müdahale etti. Kâbil’deki Taliban rejimi yıkıldı ve Hamid Karzaî liderliğinde Kabil’de merkezî bir hükûmet kuruldu. Batı dünyasının bütün desteğine rağmen, geçen sürede Karzaî hükûmeti otoritesini neredeyse Kâbil’in dış mahallelerinde bile hissettiremedi. NATO güçlerinin fiilî des-

teğine rağmen Afganistan'ın özellikle güneybatı ve güneydoğu vilayetlerinde Taliban hâkimiyeti kırılmadı. Aksine ülkedeki otorite boşluğundan istifade eden gruplar, Afganistan'ı dünya uyuşturucu üretim merkezi haline getirdiler. Dolaşısıyla merkezî otorite güçleneceği yerde daha da zayıfladı.

Sonuç olarak, eski dünyanın merkezinde yer alması ve jeopolitik önemi sebebiyle ilk çağlardan itibaren pek çok siyasi gücün hâkimiyetine girmiş olan Afganistan, XIX ve XX. yüzyılı emperyalizmin pençesinde, dış dünyadan tamamen izole edilmiş bir vaziyette geçirmiştir. Yapılan dış müdahaleler, bu ülkede bir türlü merkezî otoritenin kurulamamasına ve ülke bütünlüğünün sağlanamamasına sebep olmuştur. Afganistan'da işgaller ve darbeler döneminde merkezî hükûmetlere karşı güçlenen aşiretler ve dinî gruplar, merkezî otoriteyi her defasında yok sayarak ülkedeki kaotik ortamın devamına destek olmuş, devlete karşı duyulan güvensizlik ortamından faydalanarak bu ülkede istikrarın hâkim olmasını engellemişlerdir.

Din adamlarının ve aşiret reislerinin nüfuzu altındaki halk, bir cihat kültürü benimsemiş ve dışarıdan gelen her türlü müdahaleye ve yeniliğe karşı koymayı, dinî bir vazife olarak görmüştür. Afganistan'ın sürekli işgaller ve darbeler içerisinde geçirdiği bu süreç, kendi iç güvenlik meselelerinde olduğu gibi komşu ülkelerin güvenliği üzerinde de bir tehdit oluşturmaktadır. Dünya uyuşturucu üretiminin merkezi hâline getirilen Afganistan'dan Pakistan, İran ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerinden sevk edilen uyuşturucu maddeler, bu ülkelerin iç dinamiklerini etkilemiş ve sınır güvenliklerini tehlikeye sokmuştur. Uyuşturucu kaçakçılığında elde edilen yüksek gelir sayesinde bu ülkelerde pek çok suç şebekesi ortaya çıkmış, bu suç şebekeleri kolaylıkla silahlanabildiği için merkezî hükûmetlere karşı direniş yürütebilmiş ve otorite tesis edilmesini engelleyebilmişlerdir.

Afganistan'da merkezî otoritenin tesis edilememesi ve huzurun bir türlü hâkim olamaması sadece bu ülkeye zarar vermemektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere kısa sürede dünya uyuşturucu üretim merkezi hâline gelen Afganistan'a sınır olan bütün ülkelerde sıkıntılı dönemler yaşanmaktadır. Bu durumdan en büyük payı Pakistan almıştır. 1979'dan beri Pakistan'da bir türlü muktedir bir hükûmet kurulamamış ve bu ülke huzura kavuşmamıştır. Swat ve Pencâb bölgelerinde bir türlü hâkimiyet tesis edemeyen Pakistan'ın bu durumunda şüphesiz ki Afganistan'ın büyük payı vardır.

Yine Afganistan'a sınır olan İran'ın Sistan bölgesindeki asayişsizlik, bu ülkenin diğer bölgelerine nazaran had safhadadır. Sistan ve Güney Azerbaycan yolunu takip eden uyuşturucu yolunun kontrolü bölgede etnik temelli bölücü terör örgütlerinin himayesinde gerçekleşmekte ve İran için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Aynı güzergâhın devamında yer alan Türkiye de bu asayişsizlikten nasibini fazlasıyla almaktadır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu

vilâyetlerinden geçirilen Afganistan ya da “Altın Hilâl” menşeli uyuşturucunun bölücü terör örgütünün en önemli gelir kaynağını oluşturduğu bilinen bir husustur. Aynı şekilde Irak ve Suriye’nin durumu da İran ve Türkiye’den pek farklı değildir. Afgan uyuşturucusunun Türkistan üzerinden Avrupa’ya pazarlanması burada da dengeleri bozmuştur.

Jeopolitik konumu sebebiyle büyük bir buhran içerisine itilmiş olan Afganistan’ın bu açmazdan kurtulması ve bölge güvenliğini tehdit eder konumdan çıkması, bu ülkenin tek başına üstesinden gelebileceği bir durum değildir. Bu durumu ortadan kaldırmanın tek yolu Afganistan’daki yerel güçler yerine merkezî otoriteye destek olmak ve ülke bütünlüğünü tesis etmekten geçmektedir. Ayrıca aşiretlerin silahsızlandırılması ve merkezî hükûmete bağlanması ülke bütünlüğü açısından en önemli konulardandır. Diğer bir önlem ise Afganistan ile Pakistan arasında yaşanan sınır problemlerinin ivedilikle çözülmesi, sınır güvenliğinin en üst seviyeye çıkarılması, ülkede tarım reformuna gidilerek, haşhaş ziraatının süratle terk edilmesi, uyuşturucu madde üretimi ve kaçakçılığıyla uluslararası seviyede mücadele edilmesidir.

Kaynakça

- Ahmed, M.A., *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, Lahor, 1949.
- Akbulut, D.A., *Arap Fütûhatına Kadar Maverâünnehr ve Horasan’da Türkler (M.Ö. II-M.S. VII. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1984
- Archbold, W.A.J., “Afghanistan, Russia And Persia”, *The Cambridge History of India*, V, New Delhi, 1958.
- Banerjee, G.N., *Hellenism in Ancient India*, Delhi, 1961.
- Barthold, V.V., “Herat ve Herirûd Boyu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 27, 1973.
- Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Çev. H.D. Yıldız, Ankara, 1990.
- Barthorp, M., *The North-West Frontier: A Pictorial History, 1859-1947*, Bristol, 1982.
- Bennigsen A., Lemerrier C., *The Afghan War And Soviet Central Asia*, Ankara, 1986.
- Bıyıktaş, H., *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Ankara, 1991.
- Bosworth, C.E., *The Ghaznevîds: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran (994-1040)*, Edinburgh, 1963.
- Bosworth, C.E., *The Later Ghaznevîds: Splendour and Decay*, Edinburgh, 1977.
- Christensen, R.O., “Tribesmen, Government and Political Economy on The North-West Frontier”, *Arrested Development in India: The Historical Dimension*, Ed. C. Dewey, New Delhi, 1988.
- Davies, C.C., *The Problem of The North-West Frontier, 1890-1908*, London, 1932.
- Diakov, V., Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi I*, Çev. Ö. Öncel, Ankara, 1987.
- Ferrier, J.P., *History of the Afghans*, London, 1858.
- Fletcher, A., *Afghanistan: Highway of Conquest*, New York, 1966.
- Forbes. A., *The Afghan Wars, 1838-42 and 1878-80*, London, 1906.
- Fraser, J., *The History of Nadir Shah*, London, 1742.
- Ghani A., “Islam and State-Building in a Tribal Society: Afghanistan: 1880-1901”, *Modern Asian Studies*, XII/2, 1978.

- Girardet, E.R., *Afghanistan: The Soviet War*, New York, 1985.
- Gibb, H.A.R., *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, Çev. H. Kurt, Ankara, 2005.
- Gommans, J.J.L., *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, New York, 1995.
- Habibî, A., *Zahire'd-dîn Muhammed Babûr Şah*, Kâbil, 1972.
- Haq, I., "Pak-Afghan Drug Trade in Historical Perspective", *Asian Survey*, Vol. 36, No. 10, Oct. 1996.
- Jackson, A.V.W., "The Persian Dominions in Northern India Down to the Time of Alexander's Invasion", *The Cambridge History of India I, Ancient India*, Ed. E.J. Rapson, Delhi, 1955.
- Jennings, J., "Afghanistan: Efforts to end Opium Cultivation Hit New Snags", *Far Eastern Economic Review*, 14 June 1990.
- Kafesoğlu, İ., *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1992.
- Kakar M.H., *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Leiden, 2006.
- Konukçu, E., *Kalaç Sultanlığı*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum, 1977.
- Lal, K.S., *History of the Khaljis*, London, 1967.
- Lewis R., "Serious Business: The Global Heroin Economy in Big Deal", *The Politics of the Illicit Drug Business*, Ed. A. Henman, R. Lewis, T. Maylon, London, 1985.
- Lockhart, L., *Nadir Shah*, London, 1938.
- Macmunn, G., *Afghanistan: from Darius to Amanullah*, Edinburgh, 1929.
- Mahaffy, J.P., *Alexander's Empire*, New York, 1887.
- Mahajan, V.D., *The Sultanate of Delhi*, Delhi, 1970.
- Mookerji, R.K., *The Gupta Empire*, Bombay, 1952.
- Nawid S., "The State, the Clergy and British Imperial Policy in Afghanistan During the 19th and Early 20th Centuries", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 29, No. 4, Nov. 1997.
- Ögel, B., *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara, 1981.
- Rywkin, M., *Asya'daki Rusya*, Çev. B. Tanç, İstanbul, 1975.
- Singh, G., *Ahmad Shah Durrani*, New York, 1959.
- Srivastava, A.L., *The Sultanate of Dehli*, Agra, 1959.
- Sykes, P., *A History of Afghanistan*, I, London, 1940.
- Şimşir, B.N., *Atatürk ve Afganistan*, Ankara, 2002.
- Taneri, A., *Harezmşahlar*, Ankara, 1993.
- Tarn, W., *The Greks in Baktria and India*, Cambridge, 1938.
- Tarzi, A., "Efganistan", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IV, Eskişehir, 1997.
- Taşgılı, A., *Gök-Türkler*, Ankara, 1995.
- Tezcan, M., *Kuşanlar Tarihi (Yüce-chih'lardan Kuşanlara)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1996.
- Toker H., "Pakistan-Afganistan Dostluğu Üzerine Düşen Gölge: "Peştunistan Sorunu", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul, 2002.
- Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1993.
- United Nations Office on Drug and Crime, *2007 World Drug Report*.
- Vladimirtsov, B., *Gengis-Khan*, Paris, 1948.
- Yazıcı, O., *Ahmed Şah Abdali ve Milli Afgan Devleti'nin Kuruluşu 1747-1772*, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 2003.
- Yazıcı, O., *Modern Afganistan'ın Kuruluşu: 1834-1922*, Malatya, 2011.
- Yusufoğlu, M.K., "Effects of the War on Agriculture in the Tragedy of Afghanistan", *The Social, Cultural and Political Impact of The Soviet Invasion*, Ed. B. Huld, E. Jansson, London, 1988.
- Zahirü'd-dîn Muhammed Babûr, *Vekâyî; Babûr'un Hâtrâtı II*, Neşreden: R.R. Arat, Ankara, 1987.